

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

АЙГЮН ТАРИЭЛЬ ГЫЗЫ КОСАЕВА

ДИАХРОНИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
СЛОВ ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ
В ИРЛАНДСКОМ ЯЗЫКЕ

5714.01 – Сравнительно-историческое
и сравнительно-типологическое языкознание

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2016

Работа выполнена на кафедре лингвокультурологии Азербайджанского университета языков.

Научный руководитель: доктор наук по филологии, профессор
Фикрет Фатиш оглу Джахангиров

Официальные
оппоненты: доктор наук по филологии, профессор
Нигяр Чингиз гызы Велиева

доктор наук по филологии, профессор
Мамедали Дунъямалы олгу Новрузов

Ведущая организация: Кафедры английской филологии и
современного азербайджанского языка
Бакинского славянского университета

Защита состоится 30/03 2016 г. в _____ часов на заседании
Диссертационного совета Д.02.081 по защите диссертаций на
соискание учёной степени доктора наук и доктора философии в
Азербайджанском университете языков.

Адрес: AZ 1014, г. Баку, ул. Рашида Бейбутова, 134.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Азербайджанского
университета языков.

Автореферат разослан _____ 2016 г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета Д.02.081,
доктор философии по филологии,
доцент

Севда Давуд гызы Вагабова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность диссертации. Анализ слов тюркского происхождения в ирландском языке с точки зрения лингвистики и истории поможет выявить исторический процесс изменения языка и послужит важным материалом для ученых-лингвистов и историков. Более 100 слов в ирландском языке являются тюркского происхождения, что позволяет проанализировать невыявленные этапы в формировании ирландского языка и открывает широкий горизонт для исследования изменений в тюркских языках. Предполагаем, что диахронический анализ слов тюркского происхождения в ирландском языке проливает свет на некоторые противоречивые исторические и лингвистические вопросы как в ирландском, так и в тюркских языках. Данная работа позволяет выявить более архаичные формы некоторых слов тюркского происхождения в ирландском языке и их семантику в современных тюркских языках. Диахронический и этимологический анализ слов тюркского происхождения в ирландском языке является одним из важных вопросов, стоящих перед языкознанием, а необходимость исследований в этой сфере указывает на актуальность темы. Представленная диссертация посвящена малоизученной, но одной из важных научных тем в ирландской, азербайджанской и тюркской лингвистике.

Объект исследования. Объектом исследования является диахронический анализ тюркских слов в ирландском языке.

Предметом исследования являются обобщения и систематизации результатов, полученных в ходе исследования тюркских слов в ирландском языке.

Цель и задачи диссертационного исследования. Основной целью диссертационной работы является выявление участия тюркского компонента в формировании древнеирландского языка на основе диахронического анализа слов тюркского происхождения в ирландском языке в свете данных языковых фактов и обоснование процесса изменения слов в тюркских языках в рамках времени.

Для достижения поставленной цели в диссертационной работе возникает необходимость решения следующих *задач исследования*:

- изучение происхождения кельтского народа;
- значение этнонима «албан» в ирландском языке;

- выявление связи между шумерским, кельтским и тюркскими языками;
- обнаружение слов в ирландском, и тюркских языках, выраженных в некоторых титулах;
- исследование этимологии некоторых ирландских слов и определение их эквивалентов в тюркских языках;
- выявление общих грамматических особенностей в ирландском, азербайджанском и тюркских языках.

Научная новизна исследования. Впервые в диссертации были исследованы слова тюркского происхождения в ирландском языке, а также были приняты во внимание фонетические, семантические, этимологические, лексические и грамматические особенности ирландского и некоторых тюркских языков, исторические этапы развития народов, были исследованы так же кельтские и тюркские мифы и легенды, использованы описательные и сравнительно-исторические методы. В исследовании были привлечены древнетюркский язык, некоторые современные тюркские языки. В ходе исследования на основе некоторых древних слов в ирландском языке стало возможным выявление архаичной формы слов в азербайджанском и в других тюркских языках, одновременно с этим, был проведен анализ данных слов на основе отдельных кельтских и тюркских языков.

Методы исследования. Цель и задачи исследования потребовали широкого использования комплексного семантического, сравнительно-исторического, описательного и сопоставительного анализов.

Положения выносимые на защиту:

1. Диахронический анализ двух и нескольких совершенно разных языков: ирландского, который входит в кельтскую ветвь индоевропейской семьи языков, и некоторых тюркских языков.

2. Ирландский язык хотя и не является родственным ни с азербайджанским, ни тем более с другими тюркскими языками, однако, несмотря на это, в этом языке все еще сохранилась древнетюркская лексика.

3. Между словами в ирландском языке и созвучными словами в тюркских языках проявляются особенности праязыка, на котором говорили как кельтские народы, так и тюркские в древности.

4. Некоторые грамматические особенности ирландского языка имеют некую параллель в азербайджанском языке, особенно это проявляется в образовании глагола 1-го л. ед. ч. Некоторые окончания прилагательных в ирландском языке имеют семантическую параллель в древнетюркском языке. Совпадает также предлог *-le* в ирландском языке с азербайджанским послелогом *-lə*, который означает союз «с» в данных языках.

5. Изучение лексики и грамматики ирландского языка выявляет некоторые специфические особенности, которые помогают при сравнительно-историческом анализе тюркских языков.

6. Некоторые слова латинского происхождения, например, *senator*, *rex* «король», английские слова *debate* «спор» и *glass* «стекло», «стакан» имеют кельтскую и тюркскую этимологию.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Результаты, полученные в ходе исследовательской работы, имеют огромное теоретическое и практическое значение в развитии и обогащении сравнительно-типологического языкознания. Теоретическая значимость исследования обусловлена обобщением теоретических знаний, основанных на принципах диахронического анализа слов тюркского происхождения.

Практическая значимость исследования заключается в определении тюркских слов в ирландском языке, их происхождения и обнаружения лексико-семантических параллелей между ними.

Материалом исследования послужили двуязычные словари, древнетюркский словарь, этимологические словари тюркских языков, сравнительно-историческая грамматика и морфология тюркских языков.

Степень разработанности исследования. В азербайджанском языкознании данной проблемой занимались Ч.Гарашарлы, Ф.Вейселли, Ф.Агасыоглы, Г.Гейбуллаев, Г.Кязимов, в ирландском языкознании Ч.Валланси, Э.О'Рэйли, Т.Джентри, Т.Страттон, в русском – Ю.Дроздов, Н.Марр. Однако, эти ученые не проводили тщательного сравнительного исследования по данной теме.

Апробация работы. Работа выполнена на кафедре лингвокультурологии Азербайджанского университета языков. Основные положения диссертации регулярно обсуждались на заседаниях кафедры. По теме диссертации опубликованы 7 научных статей в республике и за рубежом.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы, условных сокращений и словаря тюркских слов в ирландском языке.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении представлены актуальность проблемы, научная новизна работы, теоретическая и практическая значимость диссертации, определены основная цель и задача исследования, а также изложены положения, выносимые на защиту.

Первая глава диссертации «*Историко-культурное наследие кельтов и тюрков. Лексико-семантические параллели кельтских и тюркских языков*» повествует о происхождении кельтского народа, их миграции с территории Азербайджана, Турции в Великобританию, о семантических и лексических параллелях между кельтскими и тюркскими словами.

Данная глава состоит из пяти подглав. В первой подглаве «Религиозно-философские воззрения кельтов и древних тюрков. Значение слова «друид»» раскрывается суть слова «друид». Известно, что роль шамана в кельтском обществе выполнял друид. По мнению Т. Страттона, слово «друид» “Doir” или “Darach” (дарах), т.е. «дуб» является кельтским.¹ Таким образом, слово “Darach” означает «дуб». Эквивалентом данного слова в кыргызском языке является «дарак» - «дерево». А.А.Арслан приводит пример погружения шамана в глубокий транс, во время которого он начинает свой путь проникновения в иные миры, воспользовавшись входом в какую-либо пещеру, дупло или цепляясь за корни особенного дерева.² Мы можем предположить, что друид-шаман, во время транса погружался мысленно в нижний мир через пещеру или дупло дерева, возможно дуба, цепляясь за его корни, и уже в ином мире, он черпал

¹Stratton Thomas. The Celtic origin of a great part of the Greek and Latin languages, and of many classical proper names, proved by a comparison of Greek and Latin with the Gaelic language or the Celtic of Scotland. Second edition. Edinburgh: Maclachlan & Stewart, South Bridge, 1870, p.69.

²Arslan Ahmet Ali. Kızılderili ve Türk şamanizmi. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011, s. 71.

информацию, общаясь с духами, мог предсказать как прошлое, так и будущее. Из этого следует, что слово «друид» или «*Darach*», эквивалентом которого является киргызское слово «дарак» – «дерево» воплощает в себе символ шаманизма, который был присущ кельтам и древним тюркам.

Во второй подглаве первой главы «Происхождение кельтского племени валлийцев от тюркских племен киммерийцев. Значение этнонима *Welsh* и *Cymry*» приводятся источники, указывающие на происхождение современного валлийского народа от древнетюркских племен киммерийцев. Об этом свидетельствует самоназвание валлийцев *Cymry* «кимри». «Валлийцами» их прозвали англо-саксы из-за схожести с галлами, и таким образом, буква «г» в слове «галл» превратилась в «валл».

Третья подглава первой главы называется «О семантике слов “кельт” и “сак”», в которой приводится обзор письменных источников о происхождении кельтов, дается объяснение понятию слова «кельт», потомками которых являются современные ирландцы, горные шотландцы (гэлы) и валлийцы. Особое внимание привлекает теория происхождения кельтского языка от языка Гомера, внука пророка Ноя, выдвинутая П.Пезроном, по мнению которого, Гомер – старший сын Яфета, стал основоположником народа гомерийцев, от которого произошли кельты или галлы. Он считал, что на кельтском языке вначале говорили гомерийцы в Азии, затем сакское племя, а также киммерийцы.¹

По мнению К.Бурка, ирландский и гэльский языки восходят к языку Яфета или Туранскому языку.²

Ч.Валланси считает, что слово «кельт» является искажением от слова «сакельт».³ Можно предположить следующее: скифское племя *сака* в силу редуции утратила букву *с* в начале слова и стало именоваться «кельт».

Кельты оставили свой след в топонимии некоторых стран Европы, но дело в том, что в названии городов Европы не прослеживается

¹Maclean L., The History of Celtic language. London: Smith, Elder, and Co., 1840, p.27.

²Bourke Canon. Pre-Christian Ireland. Dublin: Browne & Nolan, 1887, p.7.

³Vallancey Ch. An Essay on the antiquity of the Irish language; being a collation of the Irish with the Punic language. London: Printed for Richard Ryan, 1818, p. 9.

слово «кельт». На самом деле в названии городов сохранилось «сак/сег». Данное слово наблюдается в названиях испанских городов Сеговия, Сегеда и Сегонита, а так же в городе Сисак, находящийся в Хорватии.

Города Испании – Сеговия, Сегеда и Сегонита имеют в названии слово “сег/саг”, которое еще раз указывает на тот факт, что эти города были заселены кельтами, т.е. саками.

Название азербайджанского города Шеки образовалось от племен саков/шаков, которые обосновались на территории Азербайджана задолго до нашей эры. Ареалом расселения этого племени являлась Гянджа–Газахская зона, которая в античных источниках называлась Сакасена.

Доказательством того, что племена саков были тюркоязычными, служат названия племен *şaqa* (шага) у казахов, *şakay/şekey* (шакай/шекей) у узбеков, *sake/saka* (саке/сака) у кыргызов, *şaki* (шаки) у туркменов. Еще византийский историк Менадр в 568 году писал, что тюрки в древности именовались саками.

Топоним Артсак, который являлся названием Верхнего Карабаха в древности, обязан своим названием племенам саков. *Артсак* происходит от тюркского «art/арт» - «горная местность», «возвышенность» и этнонима «сак». Полностью название переводится как «Сакская возвышенность» или «горная местность саков».

Необходимо подчеркнуть, что слово *ard* в ирландском языке имеет значение «высоты, возвышенности, верхушки, восхождения, могущества, благородства, величественности» и семантически совпадает с тюркским словом “art/арт” – «горная местность», «возвышенность». Значение данных слов указывают на тот факт, что кельты или племена саков еще с древних времен населяли территорию Азербайджана, Артсака (Верхнего Карабаха) и в силу некоторых обстоятельств мигрировали в Европу, заселив территорию Великобритании.

Слово “sağ” (саг) в прототюркском языке означает «здоровый, благополучный, хороший, чистый, питьевой (о воде), правый, ум, сообразительность, сметливость». В ирландском языке слово *sacard/sagart* переводится как «священник», а слово “sacc” означает «святой, благочестивый, непорочный». Как видно из примеров, ирландские слова *sacard/sagart*, *sacc* и тюркское слово “sağ” являются семантически одинаковыми.

В данной подглаве также рассматривается английское слово *glass* «стекло», «стакан», которое является кельтским и в тоже время тюркским. Ч.Валланси полагает, что слово *glass* происходит от кельтского *geala* «склеенный или очищенный в огне».¹ Данное слово восходит к тюркскому *qala* «разжигай», т.к. основным компонентом, из которого делают стекло, является обычный кварцевый песок, который при нагреве превращается в стекло.

Четвертая подглава первой главы «Тюркская этимология имени кельтского героя Кухулина» повествует о герое Кухулине, имя которого в переводе с кельтского означает «Пёс Кулана». Герой получил это имя после того, как убил пса кузнеца Кулана. Его первоначальное имя тоже связано с собакой – Сетанта – от слова «си» («пес»). Слово «танта» в имени Сетанта происходит от тюркского «танта» или «тан/тен» - «подобный». Таким образом, имя Сетанта можно перевести как «собакоподобный». Если принять во внимание кельтскую этимологию имени Кухулина, то в данном случае имя Кухулин может означать «мальчик - волк» или «мальчик-собака». Это объясняется наличием в его имени двух компонентов: *ку* (*cu*) – «собака» и *хулин/кулин/кулан* (*clan*) – «мальчик». Кельтский герой Кухулин, возможно, поборов свирепого пса кузнеца Кулана, проходит своего рода шаманистический обряд, приобретая при этом новое имя.

Ирландские легенды о Кухулине и сказания о Рустаме в «Шахнаме» очень схожи. М.Аджи, ссылаясь на мнение Р.Фрая, отмечает, что *сакам* принадлежит значительная часть иранского народного эпоса и эпический цикл, связанный с Рустамом.² Сопоставительный анализ сюжетов в некоторых рассказах о Кухулине, тюркских эпосов о Кероглы, а также схожесть рассказов о Рустаме в «Шахнаме» дает нам основание полагать, что когда-то сакское племя, мигрировавшее в Британию, сохранило рассказы о своем герое Кероглу, который приобрел новое имя Кухулин.

В пятой подглаве первой главы «Значение этнонима «Alban» в ирландском языке и его эквиваленты в тюркских языках» дается объяснение названию Великобритании – Альбиону, которое, по мнению Дж. Ритсона, берет свое название вовсе не из-за белых скал

¹Vallancey Charles. A grammar of the Ibero-Celtic or Irish language. The second edition with additions. Dublin: Printed and sold by R.Marchbank, 1782, p.109.

²Аджи М. Тюрки и мир: сокровенная история. М.: АСТ, 2008, с. 193.

или навязанного римлянами слова *albus* «белый», а скорее всего из-за скалистого побережья, горной местности внутри страны.¹ Необходимо отметить, что в некоторых тюркских языках слово *алп* означает «великан, исполин, большой, крупный». Таким образом, старое название Британии – Альбион означает «горная местность» и семантически совпадает с тюркским словом *алп* «великан», «большой», «крупный».

На сегодняшний день не проводилось тщательного исследования о происхождении предков шотландцев. Нам удалось выяснить, ссылаясь на древние источники, приведенные Дж.Макферсоном, что пикты и скоты – предки современных шотландцев, происходили от албан.² Выясняется, что предки шотландцев принадлежали к тюркскому племени албан, некогда проживающих на территории Кавказской Албании (Азербайджана). Относительно албанцев, проживающих на Балканах, приводится факт, в котором Генри Скин указывает, что современные албанцы – балканский народ, именуемый греками арванитами, а турками – арнаутами происходят от древнего народа – албан, местом проживания которых являлось побережье Каспийского моря, а точнее историческая область Ширван.³

Все это свидетельствует о том, что пикты, скоты, балканские албанцы относились к тюркскому племени албан, которые населяли территорию Азербайджана, исторической Кавказской Албании.

Вторая глава так же, как и первая, состоит из пяти подглав. Во второй главе «*Сравнительно-исторический анализ ирландской и тюркской лексики в рамках Индоевропейско-Алтайской языковой общности*» на основе этимологического и семантического анализа устанавливается связь между шумерскими, кельтскими и тюркскими словами. На основе проведенного нами сравнительного анализа шумерских слов выявляются некоторые факты, которые указывают на

¹Ritson J. Annals of Caledonians, Picts and Scots; and of Strathclyde, Cumberland, Galloway, and Murray. V. I. Edinburgh: W. and D. Laing, 1828, p. 114.

²Macpherson J. Critical dissertations on the origin, antiquities, language, government, manners, and religion of the antient Caledonians, their posterity the Picts, and the British and Irish Scots. Dublin: Printed by Boulter Grierson, 1768, p. 15.

³Skene H. The Albanians. Journal of the Ethnological Society of London (1848 – 1856). V. 2, 1850, p. 162 <http://www.jstor.org/stable/3014121?seq=4>

близкие отношения между шумерами и кельтами. В данной главе приводится этимология ирландских слов и их эквиваленты в тюркских языках, выявляются общие грамматические особенности ирландского, азербайджанского и тюркских языков.

В первой подглаве второй главы «Семантический анализ шумерских, кельтских и тюркских слов» проводится семантический анализ некоторых слов в шумерском, ирландском, шотландском (гэльском), валлийском и тюркских языках. Например, шумерские слова *aba*, *ab* «озеро», «море» семантически совпадают с древнетюркским словом *ob* «вода», с ирландским *ab*, *abh*, шотландским (гэльским) *abhainn*, валлийским *afon* «река». Шумерское слово *ada* «отец» является гомогенным с шотландским (гэльским) и ирландским *athair*, а также с общетюркскими словами *ama*, *ada*, *ata* в значении «отец».

Слово *ud* в шумерском языке дается в значении «солнца», «света», «дня». В турецком, туркменском, казахском, кыргызском, алтайском, хакасском *ot*, в азербайджанском *od* означает «огонь»; *ut* в татарском, тувинском «свет». Можно сделать вывод, что данные слова являются гомогенными с ирландским *aodh* «огонь».

В шумерском языке слово *gù* означает «шум», «звук», «голос». Фоно-семантическая параллель наблюдается между шумерским словом *gù*, шотландским (гэльским), ирландским и древнеирландским словом *cluas* «ухо», в валлийском языке *clust* «ухо» и тюркскими словами, например: азербайджанское слово «*qulaq*» «ухо», турецкое «*kulak*», туркменское «*qulak*», татарское «*колак*», казахское «*қулак*», кыргызское «*кулак*», узбекское «*кулок*».

В шумерском языке слово *ka* «рот» имеет эквиваленты в ирландском языке *gab* «рот», *gabaire* «болтун», «сплетник», в шотландском (гэльском) *gab* «болтун» и в азербайджанском языке *gar* «разговор», «беседа»; *gar vurmaq*, *gar etmək* «разговаривать», «балакать», *gor* «болтовня», «пустословие», *gor etmək* «болтать», «пустословить», *gorçu* «болтун», «бахвал», «болтливый».

Шумерские слова *kaš*, *kas* «скорость», «бегун», «курьер», «посланник», «скакать галопом», «быстро двигаться», «быстрый» имеют фоно-семантическую параллель с шотландским (гэльским) *cas*, ирландским *cos*, древнеирландским *cois*, валлийским *coes* «ступня», «нога». В тюркских языках это слово имеет разные формы: в азербайджанском *qıç* «нога (человека или животного)», татарском,

кумыкском, кыргызском, узбекском диалекте *кач*, турецком, гагаузском *каç*, в азербайджанском, туркменском *қаç*, казахском *қаш* «бегать», «убегать», «обращаться в бегство», «ускользнуть».

Шумерские слова *sag*, *šag*, *sig*, *sa*, *ša* «удачливый», «изящный», «благоклонный», «совершать добро», «радовать», «удовлетворять», являются гомогенными с древнеирландским словом *saghlach* (саглах) «долговечный», «долголетний», *saghal* «славный», «мягкий», с древнетюркским *saç* «внимательный», «чуткий». Древнеирландскому слову *saghlach* «долговечный», «долголетний» соответствует прилагательное в азербайджанском языке *sağlam* «здоровый», «сильный», «крепкий здоровьем».

В шотландском (гэльском) и в ирландском языках слово *ag* «плуг», «вспахивать», в валлийском *ag* «вспаханная земля» имеют фоносемантическую параллель с шумерским *ug*, *uġ* «пахать», «возделывать землю», «выращивать».

По мнению З.Гасанова, наличие компонента “*ag*” в тюркских языках придает словам значения, связанные с растениями и земледелием. Параллельно с этим “*og*”, “*uġ*” в тюркских языках имеет значение “рыть”, “копать”.¹ Рассмотренные выше примеры из шумерской, кельтской и тюркской лексики свидетельствуют об общем праязыке, который со временем подвергся дивергенции.

Следовательно, можно сделать вывод о том, что предками современных валлийцев являлись киммерийцы, а ирландцев – скифы/саки, которые относились к тюркскому этносу. В древние времена эти тюркские племена киммерийцев и скифов/саков имели контакты с шумерами, однако, вынуждены были покинуть территорию Месопотамии по каким-либо неясным для нас причинам. Подтверждением данному факту является существование праязыка, возможно сако-киммерийского, который играл важную роль в общении древних тюрков с жителями Двуречья.

Во второй подглаве второй главы «Слова с формантом «*ag*» в ирландской и тюркской лексике» говорится о словах с формантом “*ag*” в ирландском и тюркских языках, которые выполняют несколько функций:

- 1) слова, связанные с земледелием;

¹Гасанов З. Царские скифы. Этноязычная идентификация «царских скифов» и древних огузов. New York: Liberty Publishing House, 2002, с.212.

2) слова, обозначающие понятия высоты, возвышенности.

Ирландским словам *arbha* «зерно», *arbhar* «зерно», «хлебные злаки и любые сорта зерновых культур» соответствуют эквиваленты в некоторых тюркских языках. К примеру, древнетюркское слово *агра* «ячмень» имеет фоно-семантическую параллель с азербайджанским, гагаузским, турецким, туркменским словом “*агра*”, татарским, казахским, кыргызским, узбекским, кумыкским “*арпа*”, алтайским, хакасским “*арба*” «ячмень».

В ирландском языке слово *ard* имеет значение «высоты, возвышенности, верхушки, восхождения, могущества, благородства, величественности» и семантически соответствует древнетюркскому слову *арт* «спина», «задняя часть чего-л.», «нагорье, гора, горный перевал», а также «превосходить, увеличиваться», в азербайджанском, турецком, гагаузском “*арт*”, казахском, кыргызском, кумыкском, татарском, туркменском, узбекском “*арт*” «увеличиваться, прибавляться, возрастать в количестве/числе».

Следовательно, предки древних тюрков и ирландцев употребляли слова с компонентом “*ar/ur*” для обозначения «холма, возвышенности, восхождения, верхушки, увеличения, избытка, величественности».

Третья подглава второй главы называется «В ирландском и тюркских языках слова, выраженные в титулах «глава», «старец», «лорд», «принц» и «правитель». В ирландском языке имеются ряд слов, которые в тюркских языках используются в значении титулов.

Так, например, ирландское слово *сеанн* имеет несколько значений: «голова», «глава», «лидер». Древнетюркское слово *кан/хан* «хан», «правитель», «повелитель», «предводитель» имеет не только фоно-лексическую, но также и семантическую параллель со словом *сеанн*. В современном ирландском языке слово *сеанн* произносится как “кьён”. В некоторых ирландских диалектах слово *сеанн* произносится по-разному. Например, в Ольстерском диалекте оно произносится как “чян”, в Коннахтском диалекте как “чоун”, в Манстерском - данное слово звучит как “кяун”.

Слово *сеанатхайр* в ирландском языке употребляется в значении «деда», «старца». Морфологически слово *сеанатхайр* состоит из двух слов: *сеан* и *атхайр*. Слово *сеан* означает «предок, старый, древний, благополучие, счастье», и *атхайр* «отец». Сравните: азербайджанское *сан* «слава, честь, репутация», турецкое *сан* «достоинство», «известность», «почет», «слава».

Мы считаем, что латинское слово *senator* является заимствованным. Вероятнее всего слово *seanathair* в дальнейшем перешло в латинский язык в виде *senator*, и было заимствовано у древних кельтов римлянами, так как главная роль в принятии решений принадлежала жрецам-друидам. Они являлись своего рода советниками короля, мудрецами, которые участвовали в принятии жизненно важных задач.

Следовательно, слово *seanathair* исходя из вышеприведенных примеров, можно перевести как «мудрый или прославленный умом отец», «старейшина», «глава рода».

Слово *bag* в ирландско-английском словаре Э.О'Рэйли дается в значении «принц»¹ и имеет семантическую параллель в некоторых тюркских словах: в азербайджанском *bəu*, в турецком *beu*, гагаузском, татарском, алтайском, хакасском “бей”, кыргызском “бек” «господин». В азербайджанском, татарском языке слово *bəu/бей* означает также «дворянин». Древнетюркское слово “*beg*” имеет несколько значений: «правитель», «вождь», «бек», «князь», «господин», «муж», «супруг», а слово *begäc* означает «принц». В современном ирландском языке слово *bag* отсутствуют, вместо понятия «принц» используется слово “*prionsa*”. Это свидетельствует о том, что при составлении своего словаря Э.О'Рэйли, в основном, использовал древние рукописи и книги на древнеирландском, шотландском и валлийском языках.

Староирландское слово *righ* «король», «правитель», а в современном ирландском языке *rí* «король» имеет тюркскую основу. Ю.Дроздов считает, что все имена готских правителей Аларих, Ардарих, Аталарих, Гадарих, Германарих, Бериг, Ветериг, Гунерих, Теодерих и др. образованы по единой грамматической схеме: прозвище или имя плюс слово *arix* или *erix*, которое является несколько искаженным древнетюркским словом *арий* (*арыг*). В данном контексте оно переводится как «благородный». Это, вероятно, был не титул, а почтительное обращение, характеризующее принадлежность к высшему родовому сословию. Весьма вероятно, что именно к этому тюркоязычному слову восходят термины “*regis*” и

¹O'Reilly Edward. An Irish-English dictionary. Dublin: James Duffy, 15, Wellington Quay, 1864, p.45.

“rex”, которыми древние римляне в «царский период» называли своих правителей.¹

Не может быть сомнения в том, что ирландское слово *ghí* «король», «правитель» является редуцированным от тюркского “ариг” «благородный» и было заимствованным римлянами у галлов, позже превратившись в “rex” «король». Как утверждает Т.Страттон, в имени Адиаторих – правителе Галатии, последний слог *-rix* является обычным окончанием имен кельтских королей и вождей, которое происходит от гэльского слова *ghí*. По его мнению, от гэльского слова *ghí* произошло латинское *gex*.²

Несмотря на две различные языковые семьи, в которые входят кельтский и тюркские языки, у них был общий праязык.

В четвертой подглаве второй главы под названием «Этимология некоторых ирландских слов и их эквиваленты в тюркских языках» говорится об общем родстве ирландского языка и тюркских, корень слов в которых имеет общую основу. К таковым можно отнести термины родства, которые в ирландском языке выражены в словах *athaig* «отец», в азербайджанском языке этому слову соответствует *ata* «отец», в казахском, кыргызском, татарском и в некоторых других тюркских языках это слово *ama*. В словаре Э.О’Рэйли ирландское слово *babán* дается в значении «младенец», «ребенок», а в современном ирландском *bábán* «маленький мальчик» являются эквивалентами тюркских *bəbək*/бэбэй/бөбөк «младенец», «ребенок». Староирландские слова *ballach*, *ballachan* «мальчик» имеют эквиваленты в тюркских языках *bala*/бала «дитя», «ребенок», «мальчик», «сын». В современном ирландском языке слова *ballach*, *ballachan* не употребляются, вместо понятия «мальчик» употребляется слово *gasúr*, *buachaill*.³

К соматической лексике относятся следующие слова: ирландское слово *tuin* «спина», «шея», которое по семантике совпадает с древнетюркским *bojun* «шея», азербайджанским, турецким, туркменским *boyun*; узбекским *boyin*, кыргызским *tojun*, татарским

¹Дроздов Ю.Н. Тюркоязычный период европейской истории. М.: Ярославль: ООИПК «Литера», 2011, с.66.

²Stratton Thomas. Ibid., p.53.

³Searchable electronic version of Ó Dónaill’s Irish-English Dictionary, 1977. <http://www.teanglann.ie/en/fgb>

муен, казахским *мойын*. Необходимо отметить, что фоносемантическая параллель между ирландским словом *muin* «спина», «шея», кыргызским *тојун*, татарским *муен*, казахским *мойын* свидетельствует о том, что в данных тюркских языках сохранилась первоначальная форма ирландского слова *muin*. Если принять во внимание тот факт, что предки ирландцев – сакские племена некогда проживали на территории Крыма, Средней Азии и Евразийских степей, то совпадение ирландского слова *muin* с кыргызским *тојун*, казахским *мойын*, татарским *муен* можно считать основополагающим фактом.

Слова со значением «убийства», «нападения», «захвата» в староирландском языке выражены в словах *comart* «смерть», «убийство», *bath* «смерть», «убийство», «резня», «тонуть», *tall*, *talladh* «захват», «ограбление», «лишение собственности», «выселение», которые в свою очередь имеют семантическую параллель в некоторых тюркских языках. Например, староирландскому слову *comart* «смерть», «убийство» в азербайджанском языке соответствует слово *gəbəgtək* «издыхать, издохнуть», а в турецком *gebermek* «подохнуть». Староирландское слово *bath* «смерть», «убийство», «резня», «тонуть» имеет эквиваленты в тюркских языках: в древнетюркском, азербайджанском, турецком, туркменском *bat* «тонуть», «пропадать». Староирландские слова *tall*, *talladh* «захват», «ограбление», «лишение собственности», «выселение», в современном ирландском языке *tall* «забирать», «украсть», «отрезать» имеют тюркские соответствия: в древнетюркском, азербайджанском, турецком “*tala*”, казахском, кыргызском, алтайском *тала* «растерзать», «разорвать», «изодрать», «отодрать», «уничтожать», «кусать», «разграбить». В современном ирландском языке отсутствуют слова *comart* и *bath*. Вместо выражений «смерть», «убийство» используются слова *marú*, *seilg*.

Слова со значением верхней одежды в староирландском языке являются *sonach* «рубашка», «блуза», а также *tona*, *tonach* «рубашка», «короткая одежда», «покров», «чехол». Ирландское слово *sonach* соответствует азербайджанскому *köynək*, туркменскому *köýnek*, кыргызскому *көйнөк* «рубашка», «платье», турецкому *gömlek*, татарскому *күлмәк*, казахскому *көйлек*, узбекскому *кўйлак*, гагаузскому *gölmək*, кумыкскому *гёлек*, алтайскому *кунек* «рубашка». Можно допустить версию о том, что когда-то в прошлом азербайджанское слово *köynək* «рубашка», «сорочка», «одежда»,

«наряд» звучало как ирландское слово *sonach* «рубашка», «блуза» и алтайское *күнек* «рубашка», и восходило к слову *göп* «кожа». Семантика слов в ирландском *sonach*, алтайском *күнек* «рубашка», в азербайджанском “*köynək*” одинакова, в которых аффиксы *-ach/ek/ək* образуют прилагательное от существительного *göп* «кожа». Следовательно, слова “*sonach*” и “*күнек*” подразумевали «кожный покров». В современном ирландском языке слово «рубашка» звучит как *léine*, а слово *sonach* употребляется в значении «кровопийца», «мор», «чума».

Староирландские слова *tona*, *tonach* «рубашка», «короткая одежда», «покров», «чехол» в азербайджанском созвучно со словом *don* «платье», «цельная женская одежда», «одеяние», «покров», с турецким, гагаузским, туркменским *don* «одежда», «штаны», казахским, кыргызским, кумыкским, алтайским, узбекским *тон*, татарским *тун* «одежда», в кыргызском, казахском, алтайском *тон* «тулуп». В современном ирландском языке слово *tona* употребляется в значении «тонн, как мера веса».

Азербайджанское слово *törə* «размножаться (плодоносить)», «возникать», «происходить», турецкое *türe*, туркменское *döre*, «(по)рождаться», кыргызское, алтайское *төрө*, в татарском диалекте *түрə* «родить», «рождать» (о животных) по семантике совпадают с древнеирландским словом *torad* «производить, плодоносить», *torrach* «беременная», «плодовитый (ая)».

Слова в азербайджанском языке *tərs* «обратный», «изнаночный», *tərsinə* «наоборот», «в противоположном направлении», «против» имеют эквиваленты в староирландском языке: *tarsa*, *tarsin*, *tarsna* «выше», «через», «поперек», «напротив», «против», «наперекор». В современном ирландском языке слово *tarsna* путем метатезы имеет форму *trasna* «через», «наперекор».

В пятой подглаве второй главы «Выявление общих грамматических особенностей в ирландском, азербайджанском и тюркских языках» сравниваются общие грамматические признаки ирландского, азербайджанского и некоторых тюркских языков. Грамматика ирландского языка имеет схожие черты с азербайджанским языком. Это проявляется в предлоге *-le* и в аффиксах глагола настоящего времени 1-го лица ед.ч. В ирландском языке предлог *-le* «с» в предложении употребляется перед существительным, однако если существительное начинается с гласной

буквы, то перед словом ставится буква “h”. В отличии от ирландского языка в азербайджанском –*la/lə* «с» является послелогом и стоит после существительного.

Ниже приводятся примеры из ирландского и азербайджанского языков:

Ирландский язык	Азербайджанский язык
<i>le Brian</i> с Брайаном	<i>Aydinla</i> с Айдыном
<i>le hAoife</i> с Айфе	<i>Sevinclə</i> с Севиндж

В грамматике ирландского языка настоящее время глагола образуется с помощью прибавления суффикса *aim/im* к основе глагола и соответствует правилу образования глаголов настоящего времени в азербайджанском языке.

Это отчетливо видно в приведенных ниже примерах:

<i>deirim</i>	Я говорю	<i>deyirəm</i>
<i>eisdim</i>	Я слышу и Я слушаю	<i>eşidirəm</i>
<i>tallaim</i>	Я забираю	<i>talayırım, aparırım</i>

Несмотря на то, что ирландский язык входит в Индоевропейскую семью языков, а азербайджанский язык в Алтайскую, между этими языками существовала родственная связь, т.е. в древности эти народы проживали вместе не только на одной территории, но и имели генетическую связь.

В заключении представлены основные выводы и обобщения, вытекающие из содержания диссертации. Диахронический анализ ирландских и тюркских слов дает нам повод для того, чтобы сделать выводы о существовании праязыка, который в течении времени подвергся изменениям. Эти изменения повлияли как на морфологию, так и на грамматическую структуру данных языков.

Таким образом, мы можем допустить общее происхождение ирландского и тюркских языков. Случайное совпадение слов в ирландском и в рассматриваемых тюркских языках, в их звучании и в семантике, в грамматических особенностях допустить очень трудно.

По нашему мнению, предки ирландцев и шотландцев принадлежали к скифскому племени *sak*, а валлийцев – к киммерийскому. Ирландцы, шотландцы и валлийцы говорили когда-то на диалектах одного языка.

Количество тюркских слов в кельтских языках еще раз убеждает нас в том, что родиной этих этносов являлась в древности территория Азербайджана, Турции, Средней Азии и Евразийских степей.

Несмотря на миграционный процесс кельтов в Европу, в языке этого этноса сохранилась более древняя лексика, которая имеет семантическую и фонетическую параллель, как с азербайджанским, так и с другими тюркскими языками.

Проведенное исследование не претендует на окончательное решение всех проблем. Надеемся, что полученные результаты и выводы в значительной мере помогут как лингвистам, филологам, так и студентам исторических факультетов, и данная диссертация даст возможность дальнейших исследований в области диахронии двух и более языков, а так же поможет ученым-историкам более глубоко подойти к проблеме миграции кельтских племен с территории Азербайджана и других стран.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях автора:

1. Этимологический анализ некоторых ирландских слов тюркского происхождения // *Filologiya məsələləri*. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Elm və təhsil, 2012, № 7, s. 187-194
2. Слова с формантом “ar” в ирландском и в тюркских языках // *Elmi xəbərlər*. Bakı: ADU, 2012, № 3, s. 129-133
3. Affinity of Welsh and Turkic words. About the history of Cymry and Cimmerians // *Philology and Pedagogy*. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2012, № 34, pp.29-36
4. К вопросу о тюркском происхождении ирландских слов *seann* и *carn* / *Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika Elmi konfransının materialları*. II hissə. Bakı: ADU, 2013, s.59-60
5. About Turkic origin of a word “druid” / *Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı*. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2013, s.530-531
6. To the study of Turkish origin of a word “arman” // *Terminologiya məsələləri*. Bakı: Elm, 2013, № 2, p. 123-128
7. О происхождении слова «кельт» от скифских племен *saka* / *Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika Elmi konfransının materialları*. II hissə. Bakı: ADU, 2013, s.202-204
8. Семантический анализ гомогенных слов в шумерском, кельтских и тюркских языках // *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: BDU, 2013, № 1 (85), s. 67-72
9. About origin of ethnonym ‘alban’ on territories of Azerbaijan, Balkans and the Great Britain // *Межкультурные коммуникации*. Тбилиси: 2014, № 22, с. 29-33
10. Celtic language as a primary branch of ancient Japhetic or Turanian language // *International Journal of English Linguistics*. Canada, Toronto: Canadian Center of Science and Education, 2014, V. 4, № 5, pp. 70-80.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYGÜN TARIYEL QIZI KOSAYEVA

İRLAND DİLİNDƏ TÜRK MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN
DİAXRONİK TƏHLİLİ

5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2016

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

Rəsmi
opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Məmmədəli Dünyamalı oğlu Novruzov

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin
İngilis filologiyası və Müasir Azərbaycan dili
kafedraları

Müdafiə ___30.03_____ 2016-cı ildə saat _____-da
Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru
elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini
keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı, Rəşid Behbudov küç., 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında
taniş olmaq olar.

Avtoreferat _____2016-cı ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. İrland dilində türk mənşəli sözlərin təhlili tarix və dilçilik baxımından dilin tarixi dəyişmə prosesini izləməyə kömək edəcək və dilçi alimlərimiz və tarixçilərimiz üçün vacib materiallardan biri olacaq. İrland dilində təxminən yüzdən artıq sözlər türk mənşəlidir və bu irland dilinin formalaşmasında aşkar olunmamış mərhələləri təhlil etməyə imkan verir və türk dillərində dəyişmələrin araşdırılması üçün imkan yaradır. Zənnimizcə, irland dilində türk mənşəli sözlərin diaxronik təhlili irland və türk dillərində ziddiyyətli tarixi və linqvistik məsələlərə aydınlıq gətirir. Təqdim olunan iş irland dilində bəzi türk mənşəli sözlərin arxaik formalarını və onların müasir türk dillərində semantikasını aşkar etməyə imkan yaradır. İrland dilində türk mənşəli sözlərin diaxronik və etimoloji təhlili dilçiliyin qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir və bu sahədə tədqiqatların aparılması zərurəti mövzunun aktuallığını şərtləndirir. Təqdim olunan dissertasiya irland, Azərbaycan və türk dilçiliyində az tədqiq olunmuş vacib elmi məsələyə həsr olunmuşdur.

Tədqiqat işinin obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı irland dilində türk mənşəli sözlərin diaxronik təhlilidir. Tədqiqatın predmeti irland dilində türk sözlərinin tədqiqi prosesində əldə olunmuş nəticələrin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin qarşısında duran əsas məqsəd irland dilindəki türk mənşəli sözlərin diaxronik təhlili əsasında irland ulu dilinin formalaşmasında qədim türk komponentinin iştirakını və həmin dil faktları işığında türk dillərində sözlərin zaman çərçivəsində dəyişməsi prosesini əsaslandırmaqdır. Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- kelt xalqlarının mənşəyinin aşkar edilməsi;
- irland dilində “alban” etnoniminin açıqlanması;
- şumer, kelt və türk dilləri arasında əlaqəni üzə çıxarılması;
- irland və türk dillərində bir sıra titullarda əks olunan sözlərin aydınlaşması;
- bəzi irland sözlərinin etimologiyasının araşdırılması və onların türk dillərində ekvivalentlərin müəyyənləşməsi;
- irland, Azərbaycan və türk dillərində ümumi qrammatik əlamətlərin aşkarlanması.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq irland dilindəki türk mənşəli sözlər təhlil olunmuş, eləcə də irland və bəzi türk dillərinin fonetik, semantik, etimoloji, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri, xalqların tarixi inkişafı mərhələləri nəzərdən keçirilmiş, kelt və türklərin mif və əfsanələri təhlil olunmuş, tədqiqat prosesində təsviri və tarixi-müqayisəli metodlardan istifadə olunmuşdur. Qədim türk dili və bir neçə müasir türk dilləri tədqiqata cəlb olunmuşdur. Tədqiqat zamanı irland dilində aşkar olunmuş bir sıra qədim sözlər əsasında onların Azərbaycan və digər türk dillərindəki arxaik formasını müəyyən etmək mümkün olmuş, onların təhlili ayrı-ayrı kelt və türk dillərinin müqayisəli tədqiqi əsasında aparılmışdır.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işinin qarşısında duran məqsəd və vəzifələr kompleks şəkildə semantik, müqayisəli-tarixi, müqayisəli və təsviri təhlil metodlarının tətbiqini zəruri etmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar:

1. İki və daha artıq tamamilə fərqli dillərin diaxronik təhlili. Burada Hind-Avropa dil ailəsinin kelt qrupuna daxil olan irland dili ilə bəzi türk dillərinin müqayisəsi aparılır.

2. İrland dili nə Azərbaycan, nə də başqa türk dilləri ilə qohum deyildir. Lakin buna baxmayaraq, bu dildə hələ də qədim türk leksikası qorunub saxlanılıb.

3. İrland və türk dillərində uyğun səslənən bir çox sözlər qədimdə kelt və türklərin danışmaları ulu dilin xüsusiyyətlərini əks etdirir.

4. İrland dilinin ayrı-ayrı qrammatik xüsusiyyətləri Azərbaycan dilində bir növ paralellərə malikdir. Bu əsasən felin birinci şəxsin təkində özünü göstərir. İrland dilində bəzi sifət şəkilçiləri qədim türk dilində semantik paralellərə malikdir. İrland dilindəki *-le* sözünü, Azərbaycan dilində isə *-lə* qoşması “birlikdə” bağlayıcısı ilə uyğunluq təşkil edir.

5. İrland dilinin leksikası və qrammatikasının öyrənilməsi nəticəsində üzə çıxan bəzi spesifik xüsusiyyətlər türk dillərinin müqayisəli-tarixi təhlilinə yardım edir.

6. “Senator”, “rex” (“kral”) kimi latın sözləri və “debate” (“mübahisə”), “glass” (“şüşə”) kimi ingilis sözləri öz etimologiyalarını türk dillərində tapır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işində əldə edilən nəticələr müqayisəli-tipoloji dilçiliyin inkişafı və zənginləşməsi baxımından nəzəri və təcürbi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti onunla izah olunur ki, irland dilində türk mənşəli sözlərin

diaxronik təhlili prinsipləri üzrə nəzəri fikirləri ümumiləşdirir. İşin praktik əhəmiyyəti əsasən irland dilində türk mənşəli sözlərin, onların mənşəyi və bu sözlər arasında leksik və semantik paralellərin araşdırılmasıdır.

Tədqiqat materialı kimi ikidilli lüğətlər, qədim türk dilinin lüğəti, türk dillərinin etimoloji lüğətləri, türk dillərinin müqayisəli-tarixi qrammatika və morfologiyası çıxış edir.

Tədqiqat işinin işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan dilçiliyində bu sahə ilə məşğul olan Ç.Qaraçarlı, F.Veysəlli, F.Ağasıoğlu, Q.Qeybullayev, Q.Kazımov, irland dilçiliyində Ç.Vallansi, E.O'Reyli, T.Centri, T.Stratton, rus dilçiliyində Y.Drozdov, N.Marr və başqaları bu problemə toxunmuşlar, lakin bu dilçilər müqayisə şəkildə tədqiqat aparmamışlar.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın əsas müddəaları və nəticələri müntəzəm olaraq kafedra iclaslarında müzakirə olunmuşdur. Respublika və xaricdə mövzuya aid 7 elmi məqalə çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, şərti ixtisarlər siyahısı və irland dilində aşkar olunmuş türk sözlərinin lüğətindən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığından, elmi yeniliyindən, nəzəri və praktiki əhəmiyyətindən söz açılır, həmçinin işin əsas məqsəd və vəzifələri müəyyən edilir və müdafiəyə çıxarılan müddəalar haqqında məlumat verilir.

“Kelt və türk xalqlarının tarixi-mədəni irsi. Kelt və türk dillərində leksik-semantik paralellər” adlanan birinci fəsil beş yarımfəsildən ibarətdir. Burada kelt xalqlarının mənşəyindən, onların Azərbaycan və Türkiyə ərazilərindən Böyük Britaniyaya miqrasiyasından, kelt və türk sözləri arasında leksik və semantik paralellərdən bəhs olunur. “Kelt və türk xalqlarının dini-fəlsəfi anlayışları. “Druid” sözünün mənası” adlanan birinci yarımfəsildə “druid” sözünün mahiyyəti göstərilir. Məlumdur ki, kelt cəmiyyətində druid şaman funksiyasını daşıyırdı. T.Strattonun fikrincə, “druid” sözü kelt mənşəli “Doir” və yaxud “Darach” (“darax”, “palıd

ağacı”) sözlərindəndir.¹ “Darach” qırğız türkcəsindəki “darak” (“ağac”) sözünün ekvivalenti kimi çıxış edir. A.A.Arslan şamanın dərin trans vəziyyətinə düşməsindən və bu vəziyyətdə başqa dünyaya mağaraya, oyuğa girməklə və yaxud da xüsusi bir ağacın kökündən tutaraq keçməsinə göstərir.² Bu vasitələrlə xəyala dalan druid-şaman başqa dünyada ruhlarla ünsiyyət quraraq, keçmiş və yaxud gələcək haqqında onlardan informasiya alırdı. Bu nəticəyə gəlmək olar ki, “druid” və yaxud “Darach”, eləcə də onların qırğız ekvivalenti olan “darak” (“ağac”) özündə kelt və qədim türklərə xas olan şamanizm simvolunu əks etdirir.

“Valli kelt tayfalarının türk kimmer tayfalarından törəməsi. *Welsh* və *Cymry* etnoniminin mənası” adlanan birinci fəslin ikinci yarımfəslində müasir vallilərin qədim türk kimmer tayfalarının törəmələri olduğu barədə mənbələrə istinad olunur. Vallilərin özlərini *Cymry* “kimri” adlandırmaları buna əyani sübutdur. Anqlo-sakslar onları qallara bənzədikləri üçün “vallilər” adlandırmışlar və beləliklə, “qall” sözündəki “q” hərfi “vall” sözündəki “v” hərfinə çevrilir.

“Kelt” və “sak” sözlərinin semantikasi” adlanan birinci fəslin üçüncü yarımfəslində kelt xalqlarının mənşəyi barədə yazılı mənbələrin xülasəsi, “kelt” sözünün mənası, irlandların, dağlı şotlandların (gellər) və vallilərin keltlərin varisləri olduqlarına dair məlumatlar təqdim olunur. Kelt dilinin Nuh peyğəmbərin nəvəsi olan Qomerin dilindən yaranması nəzəriyyəsinə xüsusi diqqət yetirilir. P.Pezron tərəfindən irəli sürülmüş bu nəzəriyyəyə görə, Yafətin böyük oğlu Qomer qomerlilərin əsasını qoymuşdur ki, onlardan da kelt və qallar törəmişdir. Onun fikrincə, kelt dilində ilk dəfə Asiyada yaşayan qomerlilər, sak tayfası və kimmerlər danışmışlar.³ K.Burkun fikrincə, irland və gel dilləri Yafət və ya Turan dilinə aiddir.⁴ Yunanlılar keltləri qalatlara, romalıları isə qall adlandırdılar. Çarlz Vallansi

¹Stratton Thomas. The Celtic origin of a great part of the Greek and Latin languages, and of many classical proper names, proved by a comparison of Greek and Latin with the Gaelic language or the Celtic of Scotland. Second edition. Edinburgh: Maclachlan & Stewart, South Bridge, 1870, p. 69.

²Arslan Ahmet Ali. Kızılderili ve Türk şamanizmi. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011, s. 71.

³Maclean L., The History of Celtic language. London: Smith, Elder, and Co., 1840, p. 27.

⁴Bourke Canon. Pre-Christian Ireland. Dublin: Browne & Nolan, 1887, p.7.

hesab edir ki, “kelt” sözü əslində “sakelt” sözünün təhrif olunmuş formasıdır.¹

Ehtimal etmək olar ki, iskit tayfalarından olan sakalar reduksiya nəticəsində sözün əvvəlində “s” hərfini itirdiyi üçün “kelt” adlanmağa başlamışlar.

Keltlər bəzi Avropa ölkələrinin toponimiyasında izlər buraxsalar da, Avropa şəhərlərinin adlarında “kelt” deyil, “sak” sözü qorunub saxlanmışdır.

Həmin söz İspan şəhərləri Seqoviya, Seqeda və Seqonita adlarında və həmçinin, Xorvatiyada yerləşən Sisak şəhər adında müşahidə olunur.

Seqoviya, Seqeda və Seqonita şəhər adlarında *seq/saq* sözü həmin şəhərlərin keltlər, yəni saklar tərəfindən məskunlaşdığını göstərir.

Azərbaycan ərazisində eramızdan əvvəl məskən salmış sak/şak tayfaları isə Azərbaycanın Şəki şəhərinin adında öz izlərini buraxmışlar.

Bu tayfaların məskən saldığı Gəncə-Qazax zonası antik mənbələrdə Sakasena adlanırdı.

Sak tayfalarının türkdilli olmalarını qazaxlarda şaqa, özbəklərdə şakay/şekey, qırğızlarda sake/saka, türkmənlərdə şaki kimi tayfaların adları sübut edir. Vizantiyalı tarixçi Menandr 568-ci ildə türklərin qədim zamanlarda sak adlanmaları haqqında yazırdı.

Yuxarı Qarabağın keçmiş adı olan Artsak toponimi də saklarla bağlıdır. Artsak türk sözü olub *art* (“dağlıq ərazi”, “yüksəklik”) və *sak* etnonimindən ibarətdir. Bütövlükdə həmin ad “sakların yüksəkliyi” və ya “sakların dağlıq ərazisi” kimi tərcümə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, *ard* sözü irland dilində də “hündürlük”, “yüksəklik”, “təpə”, “yüksəliş”, “qüdrət”, “nəciblik”, “əzəmətli” mənalarını daşıyır və türk dillərindəki *art* (“dağlıq ərazi”, “yüksəklik”) sözü ilə semantik cəhətdən uyğunluq təşkil edir. Bu sözlərin mənası onu göstərir ki, kelt və ya sak tayfaları hələ qədim zamanlardan Azərbaycan ərazilərində, Artsakda (Yuxarı Qarabağda) məskunlaşmış və onların bir qismi müəyyən səbəblərə görə Avropaya miqrasiya edərək, Böyük Britaniyada məskən salmışlar. Ulu türk dilində “sağ” sözü “sağlam, yaxşı, təmiz (su), düzgün, ağıl, fərasət, zəka” mənalarında istifadə olunmuşdur. İrland dilində “sacard/sagart” sözləri “keşiş” kimi tərcümə olunur, “sacc” sözü isə “müqəddəs, mömin, pak” mənasını ifadə edir. Misallardan görüldüyü kimi, “sacard/sagart”, “sacc” və qədim türk dilindəki “sağ” vahid semantik yuvadan qaynaqlanır.

¹Vallancey Ch. An Essay on the antiquity of the Irish language; being a collation of the Irish with the Punic language. London: Printed for Richard Ryan, 1818, p. 9.

Həmin yarımfəsildə ingilis dilindəki həm kelt, həm də türk mənşəli olan “glass” (“şüşə”) sözü nəzərdən keçirilir. Ç.Vallansi hesab edir ki, “glass” sözü kelt dilindəki “geala” (“yapışdırılmış”) və ya (“odda təmizlənmiş”) sözündən əmələ gəlib.¹ Bu söz türk dillərindəki “qala” (“yandır”) felii ilə eyni kökdəndir. Bu assosiasiya şüşənin əsas komponentlərindən biri olan adi kvarts qumunun qızdırılma zamanı şüşəyə çevrilməsi ilə bağlıdır.

“Kelt qəhrəmanı Kuxulinin adının türk etimologiyası” adlanan birinci fəslin dördüncü yarımfəslində kelt dilindən tərcümədə “Kulanın iti” anlamını verən qəhrəman Kuxulin haqqında bəhs olunur. Bu adı qəhrəman dəmirçi Kulanın itini öldürdükdən sonra qazanmışdı. Onun əvvəlki adı Setanta – “si” (“it”) yenə də itlə bağlıdır. Setanta adında “tanta” sözü türk dilindəki “tanta” və ya “tan” “bənzər”, “oxşar” mənasındadır. Beləliklə, Setanta adını “itəbənzər” kimi tərcümə etmək olar. Kuxulin adının kelt etimologiyasını nəzərə aldıqda, onun “canavar-oğlan” və ya “it-oğlan” mənasını ifadə etdiyini görürük. Onun adında iki komponentin mövcudluğu aydın görünür: ku (cu) – “it” və xulin/kulin/kulan (clan) – “oğlan”. Ehtimal olunur ki, kelt qəhrəmanı Kuxulin dəmirçi Kulanın vəhşi itinə qalib gəlməyi ilə bir növ şaman ayinini keçərək yeni ad qazanmışdır.

Kuxulin haqqında irland əfsanələri və “Şahnamə” əsərindəki Rüstəmlə bağlı rəvayətlər oxşardır. M.Acı R.Fraya istinadən qeyd edir ki, Rüstəmlə bağlı İran xalq eposunun böyük bir hissəsi və epik silsiləsi saklara məxsusdur.² Kuxulin haqqında bəzi rəvayətlərin, Koroğlu haqqında türk eposlarının, həmçinin “Şahnamə” də Rüstəm haqqında rəvayətlərdəki süjetlərin müqayisəli təhlili güman etməyə əsas verir ki, nə vaxtsa Britaniyaya miqrasiya edən sak tayfaları artıq Kuxulin adıyla tanınmağa başlayan öz qəhrəman surətində Koroğlu haqqında rəvayətləri qoruyub saxlaya bilmişlər.

“İrland dilində “Alban” etnoniminin mənası və onun türk dillərində ekvivalentləri” adlanan birinci fəslin beşinci yarımfəslində Böyük Britaniyanın qədim adı – Albionun izahı verilir. C.Ritsonun fikrincə bu ad heçdə romalıları tərəfindən zorla qəbul etdirilmiş *albus* “ağ” sözündən deyil, çox ehtimal ki, qayalıq sahil, ölkədaxili dağ ərazisi ilə bağlıdır.³

¹Vallancey Charles. A grammar of the Ibero-Celtic or Irish language. The second edition with additions. Dublin, Printed and sold by R. Marchbank, 1782, p.109

²Аджи Мурад. Тюрки и мир: сокровенная история. М.: АСТ, 2008, с. 193.

³Ritson J. Annals of Caledonians, Picts and Scots; and of Strathclyde, Cumberland, Galloway, and Murray. V. I. Edinburgh: W. and D. Laing, 1828, p. 114.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi türk dillərində *alp* sözü “bahadır”, “pəhləvan”, “nəhəng”, “iri” mənalarını ifadə edir. Beləki, Britaniyanın köhnə adı – Albion “dağlıq ərazi” mənasında istifadə edilir və türk sözü *alp* “bahadır”, “nəhəng”, “iri” sözləri ilə semantik cəhətdən uyğundur.

Bu günədək şotlandların əcdadları barəsində dərin araşdırma aparılmamışdır. C.Makfersonun təqdim etdiyi qədim mənbələrdə bizə aydın olur ki, müasir şotlandların əcdadları piktlər və skotlar albanların törəmələridir.¹ Məlum olur ki, şotlandların əcdadları vaxtilə Qafqaz Albaniyasının (Azərbaycanın) ərazisində yaşayan alban türk tayfalarına mənsub idilər. O ki, qaldı Balkanlarda yaşayan albanların mənsubiyyətinə, Henri Skin fakta istinadən göstərir ki, Balkan xalqı – yunanların arvanit, türklərin arnaut adlandırdıqları müasir albanlar Xəzər dənizinin sahillərində, daha dəqiq desək, tarixi Şirvan ərazisində məskunlaşan qədim alban xalqının törəmələridir.²

Bütün bunlar hamısı təsdiq edir ki, piktlər, skotlar və balkan albanları Azərbaycan ərazisi sayılan Qafqaz Albaniyasında məskunlaşan alban türk tayfalarına mənsub idilər.

İkinci fəsil birinci fəsil kimi beş yarımfəsildən ibarətdir. “*İrland və türk leksikasının Hind-Avropa-Altay dil birliyi çərçivəsində müqayisəli-tarixi təhlili*” adlanan ikinci fəsildə etimoloji və semantik təhlil əsasında şumer, kelt və türk dilləri arasında əlaqə üzə çıxarılır. Həmin fəsildə irland sözlərinin etimologiyasından və onların türk dillərində olan ekvivalentləri, türk, Azərbaycan və irland dillərində ümumi qrammatik xüsusiyyətlərdən bəhs olunur.

“Şumer, kelt və türk sözlərinin semantik təhlili” adlanan ikinci fəslin birinci yarımfəslində türk, valli, şotland (gel), irland və şumer dillərində bir neçə sözlərinin semantik təhlili aparılır. Məsələn, şumer sözü *aba*, *ab* “göl”, “dəniz”, irland sözü *ab*, *abh*, şotland (gel) sözü *abhainn*, valli sözü *afon* “çay” qədim türk dilindəki *ob* “su” sözü ilə semantik cəhətdən uyğundur. Şumer sözü *ada* “ata”, şotland (gel) və irland dillərindəki *athair* “ata”, və ümumtürk “ata” homologendir.

¹Macpherson J. Critical dissertations on the origin, antiquities, language, government, manners, and religion of the antient Caledonians, their posterity the Picts, and the British and Irish Scots. Dublin: Printed by Boulter Grierson, 1768, p. 15.

²Skene Henry. The Albanians. Journal of the Ethnological Society of London (1848– 1856). V. 2, 1850, p. 162. <http://www.jstor.org/stable/3014121?seq=4>

Şumer dilində *ud* sözü “günəş”, “ışığı”, “gün” mənalarında, türk, türkmən, qazax, qırğız, altay, xakas dillərində *ot*, Azərbaycan dilində *od* “od” mənasındadır; tatar və tuva dillərində isə *ut* “ışığı” mənasında istifadə olunur. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, təqdim olunan sözlər irland dilindəki *aodh* “od” sözü ilə homogenidir.

Şumer dilində *gù* sözü “gurultu”, “səda”, “səs” mənasındadır. Şotland (gel), irland, qədim irland dillərində *cluas* “qulaq”, valli dilində *clust* “qulaq”, şumer dilində *gù* sözü və türk dillərində “qulaq” (Azərbaycan), kulak (türk), qulak (türkmən) və s. fonosemantik paralellər sayıla bilər.

Şumer dilində *ka* “ağız” sözünün ekvivalentləri irland dilində *gab* “ağız”, *gabaire* “boşboğaz”, “dedi-qoducu”, şotland (gel) dilində *gab* “boşboğaz”, Azərbaycan dilində isə *gap* (gap vurmaq, gap etmək), *gop* (gop etmək, gopçu) variantlarında müşahidə olunur.

Şumer sözləri *kaš*, *kas* “sürət”, “qaçıq”, “kuryer”, “elçi”, “at çapmaq”, “tez yerimək”, “cəld” şotland (gel) dilində *cas*, irland dilində *cos*, qədim irland dilində *coss*, valli dilində *coes* “pəncə”, “ayaq” sözləri ilə fonosemantik paralellik təşkil edir. Türk dillərində bu söz ayrı-ayrı formalarda istifadə olunur. Məsələn, Azərbaycan dilində *qıç* (insanın və ya heyvanın), tatar, kumık, qırğız, özbək, türk, qaqaz dillərində *kaç*, Azərbaycan və türkmən dillərində *qaç*, qazax dilində *kaş* “qaçmaq”, “qaçıb getmək”, “aradan çıxmaq”.

Şumer sözləri *sag*, *šag*, *sig*, *sa*, *ša* “uğurlu”, “zərif”, “iltifatlı”, “yaxşılıq etmək”, “sevindirmək”, “məmnun etmək”, qədim irland dilindəki *saghlach* (saqlax) “uzunömürlü”, “davamlı”, *saghal* “xoş”, “yumşaq”, qədim türk dilindəki *saq* “diqqətçil”, “həssas” sözlərlə homogenidir. Qədim irland sözü *saghlach* “uzunömürlü”, “davamlı” və Azərbaycan dilində sifət bildirən *sağlam* homogen sayıla bilər.

Şotland (gel) və irland dillərində “ar” sözü “kotan”, “şümləmək”, valli dilində “ar” sözü “şümlənmiş yer”, şumer dilindəki *ur*, *uru* “şümləmək”, “yer şümləmək”, “becərmək” sözləri fonosemantik paralellik təşkil edir.

Z.Həsənovun fikrincə, türk dillərində “ar” komponentinin mövcudluğu bitki və əkinçilik bildirən sözlərlə bağlıdır. Bununla paralel olaraq, türk dillərində *or*, *ur* sözləri “belləmək”, “qazımaq” mənalarını bildirir.¹

Yuxarıda qeyd olunan şumer, kelt və türk leksik paralelləri vaxtilə divergensiyaya uğramış ümumi ulu dil haqqında təsəvvür yaradır.

¹Гасанов З. Царские скифы. Этноязычная идентификация «царских скифов» и древних огузов. New York: Liberty Publishing House, 2002, с. 212

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olur ki, müasir vallilərin əcdadları türk etnosuna aid olan kimmerlər, irlandların əcdadları isə skif/saklar idilər. Qədim zamanlarda şumerlərlə kontaktda olmuş türk mənşəli kimmer və skif/sak tayfaları bizə məlum olmayan səbəblərə görə Mesopotamiya ərazisini tərk etməyə məcbur olmuşlar. İkiçayarası sakinləri ilə qədim türklərin ünsiyyətində vacib rol oynayan ulu dilin, çox güman ki, sak-kimmer ulu dilinin mövcudluğu bu faktın təsdiqi kimi çıxış edir.

“İrland və türk leksikasında “ar” formantlı sözlər” adlanan ikinci fəslin ikinci yarım fəslində irland və türk dillərində “ar” formantı ilə bağlı olan sözlər öz əksini tapır. Onlar bir neçə funksiya yerinə yetirir:

1) əkinçiliklə bağlı olan sözlər;

2) hündürlük, yüksəklik mənalarını ifadə edən sözlər

İrland dilindəki *arbha* (“buğda”), *arbhar* (“buğda”), (“dənli bitkilər və onların müxtəlif növləri”) bəzi türk dillərində uyğun ekvivalentləri vardır. Məsələn, qədim türk dilindəki *arpa*, Azərbaycan, qaqauz, türk, türkmən, tatar, qazax, qırğız, özbək, kumık dillərindəki *arpa*, altay və xakas dillərindəki *arba* sözü ilə fono-semantik paralellik təşkil edir.

İrland dilində *ard* sözü (“hündürlük”, “yüksəklik”, “təpə”, “yüksəliş”, “qüdrət”, “nəciblik”, “əzəmətli”), qədim türk dilində isə *art* (“kürək”, “nəyinsə arxası”, “dağüstü”, “dağ, dağ keçidi”, “üstün olmaq”, “artmaq”), Azərbaycan, türk, qaqauz dillərində *art* sözü, qazax, qırğız, kumık, tatar, türkmən, özbək dillərində *art* “artmaq, kəmiyyətdə/sayda artım, böyümək” semantik ekvivalentlər sayıla bilər.

Nəticə etibarilə, irlandların və qədim türklərin əcdadları *ar/ur* komponentli sözləri “təpə, yüksəklik, yüksəliş, artım, çoxluq, əzəmət” mənalarında işlətməmişlər.

İkinci fəslin üçüncü yarım fəslində “İrland və türk dillərində “başçı”, “qoca”, “lord”, “şahzadə” və “hökmdar” titullarında əks olunan sözlər” adlanır. İrland dilində bir sıra sözlər türk dillərində titul mənalarında istifadə olunur. Məsələn, *ceann* bir neçə mənada (“baş”, “başçı”, “lider”, “rəhbər”, “kapitan”) işlənir. Qədim türk dilindəki *kan/xan* (“xan”, “rəhbər”, “hökmdar, “başçı”) *ceann* sözü ilə nəinki fono-leksik, həmçinin semantik paralellik təşkil edir. Müasir irland dilində *ceann* sözü “kion” kimi tələffüz olunur. Bəzi irland dialektlərində *ceann* sözü bir başqa şəkildə tələffüz olunur. Məsələn, bu söz Olster dialektində “çian” kimi, Konnaxt dialektində “çoun” kimi, Manster dialektində isə “kiaun” kimi səslənir.

İrland dilində *seanathair* sözü “baba”, “qoca” mənasında işlənir. Morfoloji cəhətdən *seanathair* sözü iki sözdən ibarətdir: *sean* və *athair*.

Burada *sean* “əcdad, qoca, qədim, firəvanlıq, xoşbəxtlik”, *athair* isə “ata” mənasındadır. Azərbaycan dilindəki “san” (“şöhrət, qeyrət, ad, san”), türk dilində “san” (“şərəf”, “ad, san”, “hörmət”, “şöhrət”) irland dilindəki *sean* ilə müqayisə edilə bilər.

Hesab edirik ki, latın dilindəki “senator” alınma sözdür. Çox güman ki, *seanathair* sonralar latın dilinə *senator* şəklində qədim keltlərdən alınmışdır. Buna əsas verən həm də odur ki, druid-kahinlər qərarların qəbul olunmasında mühüm rol oynayır, kralın məsləhətçiləri və həyatı qərarların qəbulunda iştirak edən müdrik insanlar sayılırdılar.

Nəticə etibarilə, *seanathair* sözünü, yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, “müdrək və ya ağılı ilə ad qazanmış insan, nəslin rəhbəri, ağsaqqalı” kimi tərcümə etmək olar.

E.O’Reylinin irland-ingilis lüğətində *bag* sözü “şahzadə”¹ mənasında istifadə olunaraq bəzi türk sözləri ilə semantik paralellik təşkil edir: Azərbaycan dilində *bəy*, türk, qaqauz, tatar, altay, xakas dillərində *bey*, qırğız dilində *bek* “ağa” mənasında işlədilir. Həmçinin, Azərbaycan və tatar dillərindəki *bəy* “zadəgan” mənasında da istifadə olunur. Qədim türk dilində *beg* sözünün bir neçə mənası mövcud idi: “rəhbər”, “başçı”, “bəy”, “knyaz”, “cənab”, “ər”, “həyat yoldaşı”, *begaç* sözü isə “şahzadə” anlamını verir. Müasir irland dilində *bag* sözü mövcud deyil və onun əvəzinə “prionsa” sözü istifadə olunur. Bu onu göstərir ki, E.O’Reyli öz lüğətini tərtib edərkən, əsasən, irland, şotland və valli dillərində yazılmış əlyazmalardan və kitablardan istifadə etmişdir.

Qədim irland sözü *righ* “kral”, “rəhbər”, müasir irland dilində isə *rí* “kral” sözü türk mənşəlidir. Y.Drozdov hesab edir ki, qot rəhbərlərinin bütün adları Alarix, Ardarix, Atalarix, Qadarix, Germanarix, Beriq, Veteriq, Qunerix, Teodorix və s. bir sxem üzərində qurulub: ləqəb və ya ad, üstəgəl “arix” və ya “erix” sözü. Həmin söz qədim türk dilindəki “ariy” (ariq) sözünün təhrif olunmuş formasıdır. Təqdim olunan kontekstdə bu söz “alicənab” kimi tərcümə olunur. Həmin söz, ehtimal ki, titul yox, məhz ehtiramla müraciət forması olub, yüksək təbəqəyə aid olmağı bildirir. Ehtimal olunur ki, “çarlar dövründə” qədim romalıların hökmdarlarını

¹O’Reilly Edward. An Irish-English dictionary. Dublin: James Duffy, 15 Wellington Quay, 1864, p.45.

bildirmiş “*regis*” və “*rex*” terminləri də məhz həmin türk mənşəli sözdən qaynaqlanır.¹

Həç şübhəsiz, irland dilindəki *righ* (“kral”, “hökmdar”) türk mənşəli *ariq* (“alicənab”) sözünün reduksiyaya uğramış forması kimi qallardan romalıların dilinə keçərək, həmin dildə *rex* (“kral”) formasına çevrilmişdir. T.Strattonun iddiasına görə, Qalatiyanın rəhbəri Adiatorixin adındakı son heca –*rix* keltlərin kral və başçıların adlarındakı şəkilçi olub, gel dilindəki “*righ*” sözündən mənşəyini götürüb. Onun fikrincə, latın dilindəki “*rex*” gellərə məxsus “*righ*” sözündən əmələ gəlmişdir.²

Kelt və türk dillərinin iki ayrı dil qrupuna aid olmalarına baxmayaraq, onların ümumi ulu dili mövcud olmuşdur.

“Bəzi irland sözlərinin etimologiyası və onların türk dillərində ekvivalentləri” adlanan dördüncü yarımfəsildə bu dillərin qohumluq əlaqəsi ayrı-ayrı semantik qrupları əhatə edən ümumi söz köklərində öz əksini tapır. İrland dilindəki *athair* “ata” Azərbaycan, qazax, qırğız, tatar və digər türk dillərindəki “ata” ilə uyğunluq təşkil edir.

E.O'Reylinin lüğətində *baban* “körpə”, “uşaq” sözü, müasir irland dilində *bábán* “balaca oğlan” türk dillərində *bəbək/bəbəy/böbək* “körpə”, “uşaq” sözləri ilə ekvivalentdir. Qədim irland dilindəki *ballach*, *ballachan* “oğlan” sözləri türk dillərində *bala* “uşaq”, “körpə”, “oğlan”, “oğul” sözü ilə ekvivalentdir. Müasir irland dilində *ballach* sözü istifadə olunmur, “oğlan” məfumu *gasúr*, *buachail* sözlərində ifadə olunur³.

İrland dilində somatik leksikaya aid olan *muin* (“kürək”, “arxa”, “boyun”) sözü semantik baxımdan qədim türk və Azərbaycan, türk, türkmən dillərindəki *boyun*, özbək *boyin*, qırğız, tatar və qazax dillərindəki eyni mənalı *moyun*, *muen*, *mojin* sözlərinə uyğun gəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, irland dilindəki *muin* ilə qırğız, tatar və qazax dillərindəki *moyun/muen/mojin* (“boyun”) arasındakı fono-semantik paralellik həmin türk dillərində irland dilindəki *muin* (“boyun”) sözünün ilkin formasının mühafizə olduğunu göstərir. İrlandların əcdadları olan sak tayfalarının nə vaxtsa Kırım, Orta Asiya və Avrasiya düzlərində məskunlaşması faktını

¹Дроздов Ю.Н. Тюркоязычный период европейской истории. М.- Ярославль: ООИПК «Литера», 2011, с.65.

²Stratton Thomas. Ibid., p.53

³Searchable electronic version of Ó Dónaill's Irish-English Dictionary, 1977.<http://www.teanglann.ie/en/fgb>

nəzərə alsaq, irland dilindəki *muinlə* qırğız, qazax və tatar dillərindəki *moyun/mojin/muen* sözlərinin uyğunluğunun səbəbini anlamaq olar.

Qədim irland dilində “qətl”, “hücum”, “tutmaq” məhfumları *comart* “ölüm”, “qətl etmə”, *bath* “ölüm”, “qətl”, “soyqırım”, “batırma”, *tall, talladh* “tutma”, “talan etmə”, “mülkiyyətindən məhrum etmə”, “qovub çıxarma” sözlərində öz ifadəsini tapır və bu sözlərin bir sıra türk dillərində semantik paralelləri mövcuddur. Məsələn üçün *comart* “ölüm”, “qətl” sözü Azərbaycan dilindəki *gəbərmək* “ölmək”, “murdar olmaq”, türk dilindəki eyni mənalı *gebermek* sözlərilə uyğun gəlir. Qədim irland dilindəki *bath* “ölüm”, “qətl”, “soyqırım”, “batırma” türk dillərindəki *bat* (Azərbaycan, türk, türkmən) “batırma”, “yox etmə”, qədim irland dilindəki *tall, talladh* “zəbt”, “işğal”, “talama”, müasir irland dilində *tall* “aparmaq”, “oğurlamaq”, “kəsib atmaq” sözləri türk dillərindəki *tala* (qədim türk, Azərbaycan, türk) “talamaq”, “qəsb etmək”, “məhv etmək” sözləri ilə uyğunluq təşkil edir. Müasir irland dilində *comart* və *bath* sözləri mövcud deyil. “Ölüm”, “qətl” məhfumlarını *marú* və *seilg* sözləri əvəz edir.

Qədim irland dilində üst geyimini bildirən *conach* “köynək”, “bluza” və *tona, tonach* “koynək”, “qısa geyim”, “örtük”, “örtü” sözləridir. Azərbaycan dilindəki *köynək*, türk dilindəki *gömlək*, türkmən *köyneq*, qırğız *köynök*, tatar *külmək*, qazax *köylek*, özbək *kuylak*, qaqauz *gölmək*, kumık *gölek*, altay *künek* irland dilindəki *conach* sözü ilə uyğunluq təşkil edir. Ehtimal etmək olar ki, Azərbaycan dilindəki *köynək* sözünün daha qədim forması irland dilindəki *conach* və altay türkçəsindəki *künek* sözlərinə səslənişcə daha yaxın olub, *gön* (“dəri”) sözündən törəmişdir. Eyni semantikaya (“köynək”) malik olan irland *conach*, altay *künek* və Azərbaycan *köynək* sözlərinin tərkibindəki *-ach/ek/ək* şəkilçiləri *gön* (“dəri”) isminə birləşərək “gön örtük” mənasını ifadə edən sifət şəkilçiləridir. Müasir irland dilində “köynək” sözü *léine* kimi səslənir, *conach* sözü isə “qanıçən”, “taun” mənalarındadır.

Qədim irland dilindəki *tona, tonach* (“köynək”, “qısa geyim”, “örtük”) sözü isə türk dillərindəki *don* (Azərbaycan, türk, qaqauz, türkmən) “paltar”, “qadın donu”, “şalvar”, *ton* (qazax, qırğız, qumık, altay, özbək) “paltar”, *tun* (tatar) “paltar” sözləri ilə eyni səslənir. Müasir irland dilində *tona* sözü “ton (ölçü vahidi)” mənasında istifadə olunur.

Türk dillərindəki *törə* (Azərbaycan) “törəmək”, “əmələ gəlmək”, *türe* (türk), *döre* (türkmən), “doğulmaq”, “əmələ gəlmək” və s. semantik baxımdan qədim irland dilindəki *torad* “əmələ gətirmək”, “törətmək”, *torrach* “hamilə”, “barlı” sözlərinə uyğun gəlir.

Azərbaycan dilindəki *tərs* və *tərsinə* qədim irland dilindəki *tarsa*, *tarsin*, *tarsna* “yuxarı”, “üstündən”, “köndələnənə”, “əksinə”, “qarşı”, “ziddinə” sözləri ilə semantik uyğunluğa malikdir. Müasir irland dilində *tarsna* sözü metateza yolu ilə *trasna* “əksinə”, “qarşı” formasındadır.

“İrland, Azərbaycan və türk dillərində ümumi qrammatik əlamətlərin aşkarlanması” adlanan ikinci fəslin beşinci yarım fəslində irland, Azərbaycan və bəzi türk dillərin ümumi qrammatik cəhətləri müqayisə olunur. İrland dilinin qrammatikasında Azərbaycan dilindəkinə uyğun əlamətlər mövcuddur. Bu, *-le* sözündə və felin 1-ci şəxsin təkinə aid indiki zaman formasında özünü göstərir. İrland dilində *-le* “ilə” sözünü cümlədə ismin önündə işlədilir, isim saitlə başladıqda isə onun önünə “*h*” samiti əlavə olunur. İrland dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan dilində *-la/lə* “ilə” funksiyasında ismin sonuna əlavə olunur:

Aşağıda irland və Azərbaycan dillərindən nümunələr təqdim olunur:

İrland dili	Azərbaycan dili
<i>le Brian</i> Brayanla	<i>Aydınla</i>
<i>le hAoife</i> Ayfe ilə	<i>Sevinclə</i>

İrland dilinin qrammatikasında indiki zaman forması felin sonuna *aim/im* şəkilçisinin əlavəsi ilə düzəlir ki, bu da Azərbaycan dilində felin indiki zaman formasının yaranması üsuluna uyğundur.

Bu aşağıdakı nümunələrdə özünü aydın bir surətdə göstərir:

<i>deirim</i>	<i>deyirəm</i>
<i>eisdim</i>	<i>eşidirəm</i>
<i>tallaim</i>	<i>talayırım, aparırım</i>

İrland dilinin Hind-Avropa, Azərbaycan dilinin isə Altay dilləri ailəsinə aid olmasına baxmayaraq, bu dillər arasında qohumluq əlaqəsi mövcud olmuşdur, yəni bu xalqlar qədimdə eyni ərazidə yaşamaqla bərabər, həm də genetik əlaqəyə malik olmuşlar.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində elmi işin məzmunu ilə bağlı əsas nəticələr təqdim olunur. İrland və türk sözlərinin diaxronik təhlili bizə bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, həmin dillər uzun zaman daxilində dəyişmələrə məruz qalmış ulu dildən törəmişlər. Həmin dəyişmələr bu dillərin həm morfologiyasına, həm də qrammatik quruluşuna təsir etmişlər.

Beləliklə, irland və türk dillərinin ümumi mənşəyə malik olduqlarını güman etməyə əsasımız vardır. İrland dilində və nəzərdən keçirilən türk dillərində sözlərin səslənməsində, semantikasında və qrammatik

əlamətlərində müşahidə olunan uyğunluqların təsadüfi olduğunu ehtimal etmək çətindir.

Bizim fikrimizcə, İrland və Şotlandların əcdadları sak adlı skif tayfalarına, vallilərin əcdadları isə kimmerlərə aid olmuşdur. İrland, Şotland və vallilər əvvəllər eyni dilin dialektlərində danışmışlar.

Kelt dillərindəki türk sözlərinin sayı bizdə bu etnosların vətənlərinin qədim çağlarda Azərbaycan, Türkiyə, Orta Asiya və Avrasiyanın digər ərazilərində ola biləcəyini yəqin etməyə əsas verir.

Keltlərin Avropaya miqrasiya etməsinə baxmayaraq, həmin etnosun dilində Azərbaycan və digər türk dillərində semantik və fonetik paralellərə malik olan daha qədim leksik təbəqə qorunub saxlanılmışdır.

Apardığımız araşdırma heç də bütün problemlərin tam həll olunması anlamına gəlmir. Lakin bununla belə ümid edirik ki, əldə olunan yekun nəticələr həm dilçi və filoloqlar, həm də tarixçilər üçün əhəmiyyətli mənbə olacaq, iki və daha artıq dilin diaxroniya sahəsində gələcək tədqiqinə təkan verəcək və eyni zamanda kelt tayfalarının Azərbaycan və digər ölkələrin ərazilərindən miqrasiyası probleminə daha dərinləndirən nüfuz etməkdə tarixçi alimlərə kömək edəcək.

Dissertasiyanın əsas müddələri müəllifin aşağıdakı nəşrlərində əks olunmuşdur:

1. Этимологический анализ некоторых ирландских слов тюркского происхождения // *Filologiya məsələləri*. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Elm və təhsil, 2012, № 7, s. 187-194

2. Слова с формантом “ar” в ирландском и в тюркских языках // *Elmi xəbərlər*. Bakı: ADU, 2012, № 3, s. 129-133

3. Affinity of Welsh and Turkic words. About the history of Cymry and Cimmerians // *Philology and Pedagogy*. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2012, № 34, pp.29-36

4. К вопросу о тюркском происхождении ирландских слов *ceann* и *carn* / *Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika Elmi konfransının materialları*. II hissə. Bakı: ADU, 2013, s.59-60

5. About Turkic origin of a word “druid” / *Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı*. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2013, s.530-531

6. To the study of Turkish origin of a word “arman” // *Terminologiya məsələləri*. Bakı: Elm, 2013, № 2, p. 123-128

7. О происхождении слова «кельт» от скифских племен *saka* / *Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika Elmi konfransının materialları*. II hissə. Bakı: ADU, 2013, s.202-204

8. Семантический анализ гомогенных слов в шумерском, кельтских и тюркских языках // *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: BDU, 2013, № 1 (85), s. 67-72

9. About origin of ethnonym ‘alban’ on territories of Azerbaijan, Balkans and the Great Britain // *Межкультурные коммуникации*. Тбилиси: 2014, № 22, с. 29-33

10. Celtic language as a primary branch of ancient Japhetic or Turanian language // *International Journal of English Linguistics*. Canada, Toronto: Canadian Center of Science and Education, 2014, V. 4, № 5, pp. 70-80.

DIACHRONIC ANALYSIS OF TURKIC ORIGIN WORDS IN THE IRISH LANGUAGE

Summary

This thesis touches upon the analysis of originally Turkic words in the Irish language. Its aim is to investigate Turkic words in Celtic languages in order to define the process of word changing from more archaic form to modern time.

The thesis consists of Introduction, two Chapters, References and Dictionary of Turkic words in the Irish language.

The introduction reveals timeliness and novelty of the topic, determines theoretical and practical significance of the research paper, and issues typical for theses submitted for defence.

In Chapter I entitled “Historical cultural heritage of Celts and Turks. Lexical-semantic parallels of Celtic and Turkic languages” explores the origin of a word “celt”, which was closely connected with ancient Turkic Saca and Cimmerian tribes, about etymology of a word “Alban” and “druid”. The author of the thesis in reference to European authors and with the help of semantic analysis of Celtic and Turkic words came to conclusion that ancestors of Celtic nation, i.e. modern Irish, Scots and Welsh were originally Turkic tribes which settled in territories of Azerbaijan, Turkey, Central Asia and Eurasian Steppes in remote ages.

In Chapter II entitled “Comparative historical analysis of Irish and Turkic vocabulary within Indo-European linguistic community” semantic parallels between Sumerian, Celtic and Turkic languages were studied. In this Chapter etymology of Latin words was disclosed on the base of Celtic and Turkic languages. The last part of the Chapter indicates common grammar rules in Irish and Azerbaijani languages.

The basic results of the research are reflected in the conclusion and the list of references at the end of the thesis.

Çapa imzalanıb: 13.02.2016
Format: 60x84 ¹/₁₆. Tiraj: 100.

“Mütərcim”Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

